סימן כ

אכילה בסיום תענית אסתר קודם תפילת ערבית

שאלה

ההמתנה ביציאת תענית אסתר עד לאחר תפילת ערבית וקריאת המגילה מיגעת מאד לחלק מהמתענים. האם ניתן לדחות מעט את תפילת ערבית ולשבור את הצום לפני התפילה[1]?

תשובה

א. בהגהות רבינו פרץ על הסמ"ק (מצוה צו אות מא) **כתב:** "הרבה בני אדם נוהגין לאכול בתענית מיד משששקעה חמה קודם צאת הכוכבים. ומביאין ראיה לדבריהם מההיא דאמרינן כל תענית שלא שקעה עליו חמה אינו תענית משמע דלאחר ששקעה מיד מותר. מיהו בתוספות עכו"ם פירש רבינו אלחנן פוק חזי מה עמא דבר שנהגו להתענות עד צאת הכוכבים אפילו בתענית יחיד. וההיא שלא שקעה חמה ר"ל גמר שקיעה דהיינו צאת הכוכבים... ושמא לפי שאין העולם בקיאים בגמר שקיעה להכי נהגו להמתין עד צאת הכוכבים. וגם פירש רבינו אלחנן פוק חזי מה עמא דבר. ואין לסור מן המנהג דסברא הוא דאין לעמוד על בירור סוף השקיעה כי אם בצאת הכוכבים דהא לרבי נחמיה ליכא כי אם חצי מיל מגמר שקיעה עד צאת הכוכבים ומסתמא אין אדם יכול לעמוד בזה".

למדנו מדבריו שאמנם היה מנהג להקדים את יציאת התענית לפני צאת הכוכבים, ורבינו פרץ אף הביא לכך מקור, ובכ"ז אין לנהוג כן אלא לסיים את התענית בצאת הכוכבים ולא בשקיעה.

וכן כתב בספר כלבו (סי' סא): "וכתב הרי"ף ז"ל[2] וזה לשונו: הרבה בני אדם נוהגין לאכול בתענית **מיד ששקעה החמה קודם צאת הכוכבים** וראיה לדבריהם מהא דאמר כל תענית שלא שקעה עליו חמה אינו תענית **הא שקעה מותר**, מיהו בתוספות עבודה זרה פירש רבינו אלחנן פוק חזי מאי עמא דבר שנהגו להתענות עד צאת הכוכבים אפילו בתענית יחיד, והא דאמר שלא שקעה עליו חמה ר"ל גמר שקיעתה דהיינו צאת הכוכבים, ולפי שאין העולם בקיאין בגמר שקיעת החמה לכך נהגו להמתין עד צאת הכוכבים, גם רבינו אלחנן פירש פוק חזי מאי עמא דבר ואין לסור מן המנהג ומספיקא לא נפיק ליה עד שהיא ודאי לילה עכ"ל".

ב. וכך פסק הטור (או"ח סי' תקסב)**:** "אמר רב חסדא כל תענית שלא קבלו מאתמול ושלא שקעה עליו חמה פי' שלא השלימו עד צאת הכוכבים אינו תענית להתפלל ענינו".

1. במקומות שישנן אמהות הנשארות עם ילדים קטנים בבית כדי לאפשר שמיעת המגילה ללא הפרעות הן בדרך הכלל צריכות להמתין עוד כשעה-שעתיים עד שתוכלנה לשמוע מגילה השאלה עוד יותר חריפה במידה והן התענו.
2. לא מצאתי מקורו ברי"ף לא בפסקיו ולא בתשובותיו. ונלענ"ד שטעות סופר היא וצריך להיות בר"פ והוא רבינו פרץ מקורביל בעל ההגהות על הסמ"ק.

ובאר הב"י: "בפרק קמא דתענית (יב.)... ופירש רש"י שלא שקעה עליו חמה שלא התעננה עד אותה שעה. וכתב הרא"ש (סי' יב) **דשקיעת החמה דקאמר רב חסדא היינו צאת הכוכבים**, ואף על גב דאמרינן בפרק מי שהיה טמא (פסחים צד.) דמשקיעת החמה עד צאת הכוכבים חמשה מילין פירש רבנו תם (תוד"ה רבי, ספר הישר חידושים סי' רכא) דהיינו מתחילת שקיעת החמה כשהחמה מתחלת להכנס בעביו של רקיע **אבל שקיעת החמה דהכא היינו סוף שקיעה והוא זמן צאת הכוכבים** וכן כתב המרדכי (סי' תרכה) בשם ראבי"ה (סי' תתנח) וכן כתבו התוספות בפרק שני דעבודה זרה (לד. ד"ה מתענין) וכך הם דברי רבינו וכן כתבו הגהות מיימון בפרק א' (דפוס קושטא הי"ד) בשם סמ"ק (סי' צו עמ' סב הגהות הר"ף אות מא) וזה לשונם: הרבה בני אדם נוהגים לאכול מיד כששקעה החמה מיהו בתוספות דעבודה זרה (לד. ד"ה רבינו אלחנן) פירש רבינו אלחנן פוק חזי מאי עמא דבר שנהגו להתענות **עד צאת הכוכבים אפילו בתענית יחיד** וההיא דשלא שקעה עליו חמה רצה לומר גמר שקיעה ואף על גב דבגמרא (עי' שבת לד:) מוכח דבגמר שקיעה מתחיל בין השמשות דהוא קודם צאת הכוכבים מכל מקום לפי שאין העולם בקיאים מה הוא סוף שקיעה לכן נהגו להמתין עד צאת הכוכבים ואף על גב דבגמרא (עי' פסחים נד:) מוכח דאי לאו חומרא דתשעה באב בין השמשות שלו הוה שרי משמע דבשאר תעניות שרי ספיקא דידהו ויש לומר שאני עיולי יומא מאפוקי יומא דבעיולי יומא היינו ליכנס בתענית שרי בין השמשות שלו כגון ערב תשעה באב אבל אפוקי יומא פירוש סוף התענית **מספיקא לא נפיק עד צאת שלשה כוכבים דאז הוי ודאי לילה** עכ"ל".

ג. וכך פסק בשולחן ערוך (או"ח סי' תקסב ס"א): "כל התענית שלא שקעה עליו חמה, **דהיינו שלא השלימו עד צאת הכוכבים** (דהיינו שיראו ג' כוכבים בינונים או שהלבנה זורחת בכח ותאיר על הארץ) (הגהות אשירי פ"ק דתענית והגהות מיימוני פ"א), אינו תענית; ואם דעתו לאכול קודם לכן, אינו מתפלל עננו. הגה: מיהו נוהגין להתפלל עננו אע"פ שאין משלימין עד צאת הכוכבים, וכן דעת מקצת רבוותא (תה"ד סימן קנ"ז); ונראה לי דדוקא ביחיד דאומר עננו בשומע תפלה, דבלאו הכי יכול להוסיף כמו שנתבאר לעיל סי' קי"ט, אבל ש"צ לא יאמר עננו אא"כ משלימין, וכן נוהגין".

עולה שנחלקו השו"ע והרמ"א בתענית יחיד שאכל לפני צאת הכוכבים אם יכול להגיד במנחה עננו, אבל משמע ששליח ציבור בכל מקרה אין יכול לומר להגיד עננו.

בימינו רוב הקהילות בארץ ישראל אינן נוהגות כר"ת לגבי זמן צה"כ אלא כגאונים, ועם זאת למדנו שהתענית מסתיימת בצאת הכוכבים. וכ"כ המרדכי (תענית רמז תרלא).

ד. עוד פסק בשולחן ערוך (או"ח סי' רמט ס"ד): "אם קבל עליו להתענות בע"ש, צריך להתענות עד צאת הכוכבים, אם לא שפירש בשעת קבלת התענית עד שישלים הצבור תפלתן. הגה: וי"א דלא ישלים, אלא מיד שיוצאים מבית הכנסת, יאכל (טור ומרדכי ס"פ בכל מערבין בשם הר"מ והגהות מיימוני פ' א' מהלכות תענית). לכן בתענית יחיד לא ישלים, וטוב לפרש כן בשעת קבלת התענית;

ובתענית צבור ישלים, והכי נהוג (מהרי"ל). ואם הוא תענית חלום, צריך להתענות עד צאת הכוכבים".

היינו, נחלקו השו"ע והרמ"א האם בתענית יחיד שקיבל על עצמו, ולא פרש בשעת קבלה שמקבל ע"ע להתענות רק עד לאחר תפילת הציבור, האם יש להקל לו שיסיים את התענית קודם צאת הכוכבים, אבל בתענית ציבור אף הרמ"א הסכים שצריך להשלים אע"פ שהציבור התפללו ערבית מוקדם משקיעת החמה.

ה. **וכך כתב בשו"ת צדקה ומשפט מבגדד** (או"ח סי' ה): "ולו חכמו ישכילו שסברא זאת היא סברת הרב בהגהת ש"ע והיא סברת הרב מוהר"מ שהביא הטור שכתב בשם י"א דלא ישלים אלא מיד שיוצאים מבית הכנסת יאכל, וכתב עוד ולכן בתענית יחיד לא ישלים וטוב לפרש כן בשעת קבלת התענית ע"כ. ולא ידעו ולא יבינו שאין זו סברת מרן בש"ע (**בסימן רמ"ט ותקס"ב**) שמפיו אנו חיין על פיו יצאו ועל פיו יבואו שדעתו כדעת הרא"ש והטור והרבה מהפוסקים שהם מפרשים מתענה ומשלים דקאמר תלמודא הוי עד צאת הכוכבים, ואפילו בקיבל עליו תענית סתם מתענה עד צאת הכוכבים דלא כמוהר"מ דמפרש להאי מתענה ומשלים דקאמר תלמודא דהיינו עד שישלימו תפילתם ואפילו התפללו מבעוד – יום מצי למיכל. "אבל לדידן לא קי"ל הכי אלא אפילו בקיבל עליו תענית סתם צריך להתענות עד צאת הכוכבים ולא הוי כמתענה בשבת".

ובשו"ת יחווה דעת (ח"א סי' פ) **דן האם יש חובה להשלים התענית של עשרה בטבת כשחל בערב שבת, עד צאת הכוכבים, או רשאים להפסיק התענית מבעוד יום, לכבוד השבת.**

ולאחר שהביא את המקורות לגבי עשרה בטבת (שלא הבאנו כאן) **ולגבי שאר תעניות פסק:** "צריך להתענות ולהשלים צום עשרה בטבת אף כשחל בערב שבת, עד צאת הכוכבים, שזהו כרבע שעה אחר שקיעת החמה".

עולה כי לדידן אשר מסיימים את התענית בצאת הכוכבים של שיטת הגאונים, מותר מצד השלמת התענית לאכול מיד לאחר צאת הכוכבים ואין צריך להמתין לתפילה, כי לא התפילה מסיימת את הצום, אלא צאת הכוכבים.

ו. **השאלה העולה היא לגבי כל תפילת ערבית האם מותר לאכול לפניה וא"כ באלו שיעורים.**

כתב רבינו ירוחם (תואו"ח נ"ג ח"ה): "לאכול קודם שיתפלל ערבית לא יתחיל לאכול משיגיע זמן תפלת ערבית מאחר דקיימא לן לדידן תפלת ערבית חובה, ואפילו התיר כבר חגורו כדי לאכול מטרחינן ליה וחוזר לחגור עצמו ומתפלל תפלת ערבית דכיון שיש לו זמן גדול כל הלילה לא מירתת ואתי למיפשע, פירוש והוא הדין אפילו התחיל לאכול והגיע זמן תפלת ערבית שמפסיק כך פשוט ומוכח בשבת וכן כתב רי"ף".

וכן כתב המרדכי (שבת רמז רכד): "ולקרות ק"ש מפסיקין אע"ג דאיכא שהות ובירושלמי מפרש טעמא קריאת שמע דבר תורה תפלה אינה דבר תורה, ופסקו בתוספות התחילו בהתירא [אפי' בדאורייתא] אין מפסיקין, בדרבנן אפי' התחילו באיסורא אין מפסיקין בדאיכא שהות כמתניתין **ואם כן אם התחיל אדם לאכול משחשכה קודם תפלת ערבית צריך להפסיק לקרות ק"ש** אבל אם התחיל

בהיתר א"צ להפסיק כי ההיא [דקידוש ריש פ' ערבי פסחים פורס מפה כו']".

למדנו כי במקרה זה בגלל סיום התענית בצאת הכוכבים, כל התחלה היא בזמן הראוי לק"ש של ערבית ולכן אין יכולים להתחיל בסעודה לפני תפילת ערבית.

אמנם בנחלת דוד (ברכות ד ע"ב) **כתב:** "וראיתי בסמ"ג שהתיר ג"כ לאכול קודם, וכתב ואף דתניא חכמים עשו סייג שלא לאכול כו', היינו משום דהברייתא ס"ל כמ"ד תפלת ערבית חובה כדאמרינן התם לאפוקי ממ"ד תפלת ערבית רשות קמ"ל דחובה, אבל אנן קי"ל תפלת ערבית רשות ולכך לא קי"ל כהך ברייתא ומותר לאכול. ודבריו תמוהים לכאורה, דאף דתפלת ערבית רשות מ"מ ק"ש ודאי דהיא חובה, וא"כ על כל פנים בעינן למיעבד סייג משום ק"ש. וצריך לומר דס"ל לסמ"ג דהסייג שעשו אינו רק משום תפלה דהוא דרבנן, אבל משום ק"ש דהיא דאורייתא לא עשו סייג דחכמים עשו חיזוק לדבריהם יותר משל תורה"...

ז. ופסק הטור (או"ח סי' רלה): "אלמא כשהגיע זמן ק"ש אסור **לקבוע סעודתו** עד שיתפלל".

ובאר הב"י: "ומכלל דבריו אתה למד דקודם זמנה נמי אסור להתחיל לאכול מיהו משמע **דהיינו דוקא כחצי שעה קודם** כמו שאמרו בתפלת המנחה וכן כתב הרשב"א בריש ברכות (ב: ד"ה משעה) דכיון שהגיע זמן המקרא אפילו סמוך לו קצת מלפניו לא יסב עד שיקרא ואע"ג דלא משמע הכי מדברי התוספות שכתבתי בסמוך, יש ליזהר בדבר כדברי ה"ר יונה והרשב"א ז"ל".

וכך פסק בשולחן ערוך (או"ח סי' רלה ס"ב): "אסור להתחיל לאכול חצי שעה סמוך לזמן ק"ש של ערבית, ואם התחיל לאכול אחר שהגיע זמנה, מפסיק וקורא ק"ש בלא ברכותיה וגומר סעודתו, ואח"כ קורא אותה בברכותיה ומתפלל. הגה: אבל אין צריך להפסיק לתפלה, הואיל והתחיל לאכול; אבל אם לא התחיל לאכול אע"פ שנוטל ידיו, צריך להפסיק (ר"ן פ"ק דשבת); ואם אין שהות להתפלל, מפסיק אף לתפלה (הראב"ד בהגהות פ"ג מהלכות ברכות)".

ומשמע שלדידן במקרה זה לכו"ע אסור להתחיל בסעודה לפני תפילת ערבית. ועי' בס' עוד יוסף חי (ברכות ד ע"ב).

ח. הט"ז (או"ח סי' רלה ס"ק ג) **כתב בתוך דבריו:** "דהא עיקר החשש מחמת חוטפתו שינה ונמצא יש איסור בשינה לחוד, וא"כ גם אכילה ושתיה כל אחד לבדו אסור דשמא מתוך כך תחטפנו השינה ומ"ה אסור כאן בהתחלת אכילה לחוד, **אבל מ"מ פשוט הוא דטעימת פירות מותר כמו במנחה לעיל**..."

ובמשנה ברורה (סי' רלה ס"ק טז) **כתב:** "והטעם שמא ימשך בסעודתו ופעמים ישתקע עי"ז גם בשינה וישכח לקרות שמע ואפילו לאכול קמעא אסור. ומ"מ טעימה בעלמא מיני פירות או אפילו פת בכביצה שרי".

ט. אולם אף שלגבי תפילת ערבית הותר לטעום לפניה לאחר צאת הכוכבים, הרי בתרומת הדשן (סי' קט) **כתב:**

"שאלה: מי שהוא אנוס קצת שלא יכול לילך לבהכ"נ **לקריאת מגילה** וצריך להמתין עד לאחר שקראו הקהל, ואז ימצא לו אחד שיקרא לו, וזה קשה עליו לישב כל כך בתענית שרי ליה לשמוע קריאתה מבעוד יום בי"ג בתענית אסתר או לאו?

"תשובה: יראה דיכול לשמוע קריאתה ויוצא בה מבעוד יום לאחר תפלת ערבית **מפלג המנחה ואילך**, דהיינו שעה ורביע קודם

הלילה. דפסק רבינו תם בריש ברכות דקי"ל דמזמן ההוא ואילך חשיבא לילה לענין ק"ש. ואע"ג דהקפיד התם רחמנא להדיא אזמן שכיבה, ובההוא זימנא לאו זמן שכיבה הוא. מ"מ נפיק מידי ק"ש משום דחשיב לילה. כ"ש לענין קריאת מגילה דליכא קפידא במידי אי חשבינן ההוא זימנא ללילה שתהא קריאה בזמנה בי"ד. אע"ג דכמה גדולים פליגי ארבינו תם התם בריש ברכות. הא כתב במרדכי התם בשם ראבי"ה המנהג כוותיה דר"ת, והמחמיר כדברי שאר גאונים נקרא הדיוט אם לא הורגל בשאר פרישות. **אבל אין נראה לו להתיר למי דקשה לו להמתין כדלעיל, שיטעום מעט קודם קריאת מגילה וימתין שוב עד שיבא לו הקורא.** כדאמרינן פ"ק דברכות (ד ע"ב), לא יאמר אדם אוכל קימעא ואשתה קימעא ואח"כ אקרא ק"ש ואתפלל כו', עד כל העובר על דברי חכמים חייב מיתה. ונראה דכ"ש לענין קריאת מגילה דחיישינן שמא תחטפנו שינה ויבטל מקריאתה, שהרי יש בה שהות טובא **וגם קריאתה חובה טפי, שהרי כל המצות נדחות מפניה**".

וא"כ בתרוה"ד החמיר בקריאת מגילה יותר מק"ש ושאר מצוות שאף טעימה אסורה. וכעין דבריו הביא בלקט יושר (ח"א (אורח חיים) עמ' קנח ענין א).

י. בשולחן ערוך (או"ח סי' תרצב ס"ד) **פסק:** "מי שהוא אנוס קצת ואינו יכול לילך לב"ה וצריך להמתין עד אחר שקראו הקהל, וקשה עליו לישב בתענית כ"כ, יכול לשמוע קריאתה מבע"י מפלג המנחה ולמעלה. הגה: אבל אסור לאכול קודם שישמע קריאת המגילה, אפי' התעניות קשה עליו (תה"ד סימן ק"ט)".

ונראה לדייק מהב"י שמקורו הוא תרומת הדשן באותה תשובה, ואעפ"כ לא הביא כלל את ענין האכילה לפני קריאת מגילה – שהסתייג ממנה, ולכן לא הביאה לא בב"י ולא בשו"ע. ואף הרמ"א שינה מלשון תרוה"ד ולא כתב שאסור לטעום אלא שאסור לאכול, ומכאן שלא אסר טעימה (אח"כ ראיתי שאף המג"א דייק כן ובש"כ).

יא. וכך כתב המגן אברהם (סי' תרצב ס"ק ז): "מפלג המנחה – אחר שיתפלל ערבית אבל אין נ"ל (=לתרוה"ד) להתיר לטעום מעט וימתין עד שיבא הקורא כדאמרינן בברכות לא יאמר אדם אוכל קימעא וכו' אח"כ אקרא ק"ש, ונראה דכ"ש לענין קריאת מגילה דחיישינן שמא תחטפנו שינה ויבטל מקריאתה שהרי יש בה שהות טובא וגם קריאתה חובה טפי שהרי כל המצות נדחית מפניה [ת"ה] ועמ"ש סי' תרפ"ז בשם רא"מ דס"ל **איידי דחביבא לא אתי למפשע**, ומה"ט לא אסרו ללמוד כמו גבי בדיקת חמץ עכ"ל, א"כ ס"ל **דקיל מק"ש וחמץ והנה כיון דבק"ש וחמץ שרי טעימה כמ"ש סי' רל"ה ותל"ב ק"ו כאן**, ועוד דעיקר קריאת המגילה ביום, ונ"ל דמש"ה שינה רמ"א לשונו וכתב אסור לאכול וכו' משמע דטעימה שרי, ומ"מ אין להקל אלא לצורך גדול, ובתוספתא דפ"ק דשבת כתב דמגילה דמי ללולב ושופר וק"ש: משמע במהרי"ל דאפי' חולה לא יאכל קודם קריאתה אא"כ יש בו סכנה[3]". **ועי' באליה רבא** (ס"ק יא)

3. עי' בשער הציון (אות כט) מה שהקשה ע"ז, שכלל אי"צ להתענות.

שהתיר טעימה, והביא ראיה שאף מהרי"ל התיר לבכורים המתענים ביום ה' (כשפסח בליל שבת או במוצ"ש ומקדימים את הבדיקה ותענית בכורות) **לטעום קודם בדיקת חמץ.**

וכתב במשנה ברורה (סי' תרצב ס"ק יד): "עיין במ"א שמסיק דדוקא אכילה אסור אבל טעימה בעלמא שרי **וע"כ טוב יותר להקל לאיש הזה שיטעום קודם קריאת המגילה** ולא להקל לקרות מפלג המנחה ולמעלה דהפר"ח קרא תגר על קולא זו ודעתו דקודם צה"כ אינו יוצא כלל אפילו דיעבד וכן משמע דעת הגר"א בביאורו. ואפילו טעימה אין להקל **אלא לצורך גדול** דהיינו חולה קצת או מי שמתענה והתענית קשה לו ושיעור טעימה היינו כביצה פת או משקין כשיעור ביצה". **וכן התיר בערוה"ש** (סי' תרצב ס"ק ח).

וכ"פ בשו"ת אגרות משה (או"ח ח"ד סי' סב): "לענין גמר תעניות דרבנן יש להקל למי שקשה לפניו להתענות שיאכל אחר ג' מילי ורביע שהוא בכאן אחר מ"א מינוט, ויתפלל ערבית קודם ואם הצבור חוששין לשמא יש מי שקשה לפניהם התענית, יתחילו להתפלל ערבית באופן שיגמרו אחר מ"א מינוט ואז מי שלא קשה לפניהם התענית יחכו עד חמשים מינוט, ומי שקשה לפניו יאכל אחר מ"א מינוט, וקריאת המגילה יתחילו אחר חמשים מינוט **ומי שקשה לפניו כשהוא בחול שהתענו יאכל מעט קודם קריאת המגילה**".

מסקנה

במקומות שידוע שקריאת המגילה מתארכת בגלל הכאת המן, ויש אנשים המצטערים מהצום וקשה להם להתרכז בקריאת המגילה, או שיש חשש שהאריכות תגרום להתפלגות הציבור למניין 'זריזין' ומניין רגיל – מן הראוי מתוך התחשבות במצטערים ומשום ברוב עם הדרת מלך לְאַחֵר את תפילת ערבית בסוף התענית, ולתת אפשרות למצטערים לטעום קמעא ולשתות לפני תפילת ערבית וקריאת מגילה, ומי שאינו זקוק לכך יכול כמובן שלא לטעום. וכן נשים הממתינות בבית עם ילדים קטנים או תינוקות והתענו תענית אסתר, מן הראוי שתטעמנה מעט ולאחר שמיעת המגילה תסעדנה.

סימן כא

מצות פריה ורביה בממזר

שאלה

האם מי שעבר ובא על עריות והוליד בן ממזר קיים מצות פריה ורביה?

תשובה

א. נאמר ביבמות (פ"ב מ"ו): "מי שיש לו בן מכל מקום פוטר אשת אביו מן היבום וחייב על מכתו ועל קללתו ובנו לכל דבר חוץ ממי שיש לו מן השפחה ומן הנכרית".

ובירושלמי (פ"ב ה"ו): "מי שיש לו בן מכל מקום כו' ר' אבין בעי ובנו לכל דבר אפילו לפרייה ורבייה ולא שנייה".

היינו ר' אבין שאל האם ממזר הוא בנו